

Н. Сизоненко, асп.

Концептуальне розв'язання образу Тараса Шевченка в диалогії Василя Шевчука "Син волі"

Неослабний інтерес до постаті Тараса Шевченка, до розгадки його феномена в науково-дослідницькому й мистецькому річищах зумовлені історичною значимістю особи поета й громадянина, поборника волі, духовного світоча української нації. Вітчизняна художня Шевченкіана 60 – 90-х років ХХ століття поповнилася рядом вартісних зразків художньо-біографічної прози, предметом дослідження яких обирались переважно окремі сторінки життєтворчості Шевченка, що знайшли неоднакове структурно-композиційне й стильове вирішення, зокрема йдеться про повісті Д. Косарика "Син-кокос" і "Добром нагріте сонце", В. Дарди "Його кохана", романи Л. Смілянського "Поетова молодість", З. Тулуб "В степу безкраім за Уралом" та інші. До художнього відображення цілісної картини життєвої й творчої дороги українського генія вдалились О. Іваненко в романі "Тарасові шляхи" та Василь Шевчук у диалогії "Син волі". Названі художні біографії, як стверджує О. Галич, належать до різних періодів розвитку української Шевченкіани в плані художнього освоєння біографічного образу [2]; завдання біографів також різняться: у першому випадку документально-біографічне дослідження адресоване школярам, у другому – розраховане на широку читацьку аудиторію. Часова дистанція між "Тарасовими шляхами" та "Сином волі" складає більше двадцяти років, таким же тривалим у часовому відношенні був шлях В. Шевчука до художнього осмислення життєвих перипетій і творчої лабораторії великого Кобзаря: початок покладено виходом повісті "Вітрила" [11], яка в новій якості змістових компонентів увійшла до першої частини диалогії "Син волі"; згодом В. Шевчук написав лібрето до опери на 3 дії, 7 картин з прологом "Гайдамаки", яка, на жаль, не поставлена й не видана; художньо узагальнено науково-мистецькі зусилля автора в книгах "Син волі" [13] та "Терновий світ" [14],

об'єднаних у діалогію, яка "стала помітним явищем художньої Шевченкіани" [8, 3].

Дотичне до предмету нашої розмови питання новизни й актуальності художньо-біографічного твору в контексті попередніх художніх практик. Слушну думку з даного приводу висловив В. Шевчук: "...всі знають істину, що нове народжується із невдоволення старим. Це невдоволення цілком природне й закономірне. Час змінює оцінки явищ, творів, які, здавалося б, канонізувалися" [5, 3]. Як правило, художня полеміка навколо конкретно-історичної постаті в документально-біографічній літературі відбувається в двох взаємозалежних і взаємозумовлених напрямках – дослідницько-пошуковому й художньо-естетичному. Завдяки виробленій автором концепції біографічного образу смислові потоки фактографічного знання про реальну особу знаходять художнє завершення на всіх рівнях структурування тексту.

Метою нашої статті є спроба розглянути художню реалізацію авторської концепції біографічного образу Тараса Шевченка в діалогії "Син волі".

Окремі аспекти порушеної нами проблеми розглядалися у наукових розвідках М. Наєнка, Б. Мельничука, В. Полтавчука, О. Галича, М. Полтавця, Н. Шудрі, Л. Кононовича, І. Данильченко, Т. Пінчук, Я. Гольця та інших літературознавців. З'ясування концептуальності діалогії "Син волі" передбачає залучення до наукового аналізу кількох інтерв'ю з письменником, а також літературознавчої статті В. Шевчука "Ключ до душі народу" [12].

У творчій біографії В. Шевчука художнє осмислення видатних постатей національної й світової історії (вірогідного автора "Слова о полку Ігоревім", І. Вишенського, Г. Сковороди, М. Лисенка, Сократа, Махатми Ганді) становить чи не найбільшу частину його прозового доробку, який ще недостатньо й не в повному обсязі вивчений у сучасному літературознавстві. Художнє освоєння В. Шевчуком законів і жанрів документально-біографічної літератури, розпочате виходом роману "Предтеча", а пізніше циклу повістей "Під вічним небом", у центрі всебічного аналізу яких постали такі велети думки, як Г. Сковорода, Сократ, Ганді, засвідчили, з одного боку, вимогливе ставлення автора художніх біографій до прочитання документів (художніх творів, спогадів, листів, наукових досліджень), які сприяють точному відтворенню життєвих колізій персонажа, а з другого – новаторські підходи до художнього опрацювання біографічного матеріалу. "Досвідчений "біограф", В. Шевчук прагне до синтезу документалізму та художності, до втілення в образах героїв концепції свого Сократа, свого Сковороди, свого Ганді" [10, 169], – зазначила М. Радецька в рецензії до книги "Під вічним небом". Наведена теза цілком дотична й до художнього осягнення образу Тараса Шевченка в діалогії "Син волі". В одному з інтерв'ю письменник наголосив: "... кожен розуміє ту чи іншу фігуру в

історії літератури по-своєму. І я хочу дати своє "прочитання" творів Тараса Григоровича, своє розуміння образу. Деякі дослідники розглядають постать Кобзаря як явище виняткове, унікальне. Я розумію, що Шевченко – поет, художник – це певна закономірність. Його народженню передувало накопичення духовних сил народу – і от сталося так, що такий титан не міг не народитися. У цьому закономірність" [6, 4]. Як бачимо, авторський погляд на художньо-біографічний образ має суб'єктивне начало й вибудовується на основі глибокого проникнення біографа в духовний світ і творчість Тараса Шевченка, до уваги береться також інтерпретативне поле художнього вираження біографічного образу.

Незаперечним нині є той факт, що домінантними у світоглядній картині Тараса Шевченка були історіософські концепти на зразок "народ", "нація", "державна", "влада", які актуалізували в народній свідомості прагнення до відродження національної пам'яті як джерела єднання духовних сил нації в напрямі державотворення. У центрі всебічного аналізу творчості поета повсякчас перебувала тема історичної долі України, що на різних етапах генези поетичного мислення Т. Шевченка ґрунтовно переосмислювалась і переоцінювалась, у тому числі й на рівні художнього модифікування часової тривимірності (минуле – теперішнє – майбутнє). Власне історію творив і сам Т. Шевченко, який став світочем, Прометеем духу, вказавши "знедоленим шлях із п'їтьми до сонця, стяг, за яким пішли невільні люди, усвідомивши себе народом, спільністю" [12, 4]. Геніальний поет, перефразовуючи відому сентенцію Г. Сковороди, "пізнав себе у своєму народі, а свій народ у собі". У цьому сенсі постать Тараса Шевченка велична й неповторна, рівно як і закономірна для процесу націотворення й національно-політичної репрезентації України у світових масштабах.

Студіювання в сучасному літературознавстві творчості геніального поета в усій множинності методологічних підходів і наукових обґрунтувань неминуче виводить дослідників до рецепції домінантної шевченківської настанови – національної ідеї, яка розглядається в контексті історіософського знання. Саме в такому ракурсі заявлена проблема знайшла художнє вирішення на сторінках діалогії В. Шевчука "Син волі", автор якої, переконаний О. Галич, "зумів, як ніхто інший, наблизитися до справжнього розуміння постаті нашого великого поета" [4, 79]. Розуміння в сенсі концептуальності художньо-біографічного образу й обраного шляху дослідження – психологічного заглиблення у внутрішній світ персонажа.

"Життя біографічного персонажа полісемантичне, у зіткненні зі всякою наступною культурною епохою воно набуває нової ціннісно-сміслові архітектоніки, нового діапазону самоцінності" [1, 51], – стверджує О. Валєвський. Переносючи акцент із зовнішньо-подієвого на детальне розкриття динамічних проявів внутрішньо-індивідуального,

В. Шевчуку водночас вдалося актуалізувати в художньо-біографічному образі певні смислові константи світоглядних запитів свого часу, що в цілому характерно для художніх біографій асоціативно-психологічного типу ("події, діяльність та внутрішній світ особи минулого щоразу співвідносяться з сучасністю" [3, 19]). У статті "Ключ до душі народу" письменник, зокрема, наголосив: "Дух антиісторизму, в якому нас виховували аж півстоліття, завдав немало шкоди не тільки літературі, або, скажімо, живопису, а й справі соціалізму, в яку ми вклали стільки даремних жертв. Ідолопоклонство веде лише до рабства. Духовного і соціального. Шевченко це розумів. А ми, його нащадки, ще й досі дискутуємо на цю просту, елементарну тему" [12, 4]. Аналогічні міркування вкладає автор в уста головного персонажа діалогії: "Немає нам дороги іншої, як воскресіння духом і пізнання самих себе – від давнини до сьогодення" [14, 121]. "Досвід всіх поколінь незримо присутній в нас, дає снагу нам вижити в лиху годину, вистояти, коли вже й сила вичерпалася. Минуле – те коріння, яке тримає, живить, жене угору дерево буття народу..." [13, 191]. Більш розлого, максимально аналітично звучать вони в монологах-роздумах: "Щоправда, є ще думи, пісні, казки, легенди... Проте вони підтримують і живлять душу; розум жадає правди чистої, імен та фактів, прагне знайти причини явищ, добути з них суспільний досвід, визначити своє духовне ставлення до днів давно минулих і все ж близьких. Історія – коріння дерева нації, його зв'язок живлющий з джерелом, що б'є з землі..." [13, 82].

Цікаве в діалогії композиційне вирішення образу Тараса Шевченка, на що неодноразово вказували літературознавці. На рівні зовнішнього компонування художньої цілості діалогії спостерігаємо хронологічну форму подієвої композиції (у першій книзі охоплено події від дитинства до заслання, у другій – власне заслання та останні роки життя Шевченка), однак внутрішня організація обох книг вирізняється значним порушенням часо-просторових і причинно-наслідкових зв'язків між подіями, що відповідає монтажній формі подієвої композиції. Монтаж різночасових епізодів у діалогії "Син волі" дозволив В. Шевчуку, по-перше, сформувати подвійний погляд на характер головного персонажа, еволюцію та становлення його світоглядних засад через відтворення подій минулого й оцінки їх з відстані прожитих років. По-друге, зміни часових і просторових площин художньо завершують концепцію біографічного образу, яка спирається на історіософські погляди Т. Шевченка: людське життя, як і життя нації, детерміноване цілісністю зв'язків у парадигмі минуле – сучасне – майбутнє. По-третє, часові зміщення в розгортанні сюжетної дії дали змогу авторові на основі історичних документів і наукових досліджень реконструювати психологічний портрет Тараса Шевченка, прослідкувати динаміку внутрішніх станів персонажа. "Я намагався збагнути душу генія, його тривоги, болі й донести їх до читачів. А факти біографії були лише

матеріалом" [5, 3], – стверджує письменник. Плацдармом для розгортання подій минулого слугують найдраматичніші епізоди з життя біографічного персонажа, пікові точки конфлікту, з вершин яких осмислюється певний етап життєдіяльності Шевченка: у "Сині волі" це перебування в казематі, у "Терновому світі" – останні місяці життя геніального поета. Протиставні опозиції "воля-неволя" (у першій книзі), "терновий шлях-слава" (у другій) знайшли вдале художнє вирішення на рівні внутрішньої організації сюжету, емоційної тональності діалогії й авторських заголовків.

Ідейним стрижнем обох книг є рядки з вірша Т. Шевченка "Доля":

Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою.

Великий Кобзар у діалогії В. Шевчука – син свого народу і своєї епохи, осяяний ідеєю національного єднання й свідомий свого покликання, українець-патріот, "який так само, як і Сковорода, був монолітним, тобто учив, як жив, і жив, як учив" [7, 7]. Шевченко-митець і Шевченко-людина становлять єдиносуть художньо-біографічного образу ("Я – суть моєї поезії і навики..." [13, 34]), який розкривається багатогранно й глибоко. Перед зором читачів постає істинний митець, людина високих помислів і широких духовних інтересів, цільна особистість, що не зраджує своїх переконань і не втрачає почуття людської гідності навіть у нещадних умовах відбування солдатчини. Разом з тим автор не ідеалізує постать поета, показує його в різних проявах життя: в успіхах і невдачах, у сподіваннях і безнадії. Вищий смисл життєтворчості Шевченка-борця, Прометейя духу, переконаний В. Шевчук, полягає в тому, що поет силою свого могутнього слова зумів не тільки сягнути глибин народної душі, але й наважився прорвати духовну та інформаційну блокаду, тим самим активізувавши процес самоусвідомлення народом ідеї національної консолідації.

Джерелом естетичних світовідчужань поета були природа і рідний край, людина і народне середовище. Т. Шевченко володів умінням осягати зміст певних явищ як мистецьку дійсність. Як зазначає Д. Наливайко, у поезії "він створив багатоаспектний синтетичний образ України, в якому важливими складниками виступають архетипні національні образи, насамперед природи, життєвого середовища "своєї землі", на якій етноси, як їм уявляється, проживають споконвіку, і ці образи набирають змісту символічної прив'язаності до вітчизни" [9, 11]. Виходячи з естетичної позиції Т. Шевченка, автор художньої біографії добирає відповідні засоби зображення головного персонажа. Зустрічі з видатними діячами культури й прогресивно налаштованими представниками різних соціальних прошарків та етнічних груп, психологічне обґрунтування поведінки, вчинків, безпосередня фіксація та реконструювання плину шевченківської думки у внутрішньому монолозі, конкретизація світоглядних позицій у діалозі, художнє

проникнення в чуттєву сферу – такий широкий діапазон засобів зображення головного персонажа. Особливої ваги в авторській інтерпретації образу Т. Шевченка набувають епізоди, в яких головний персонаж показаний у колі своїх "братів" – звичайних селян, в чиїх козацьких душах слово Кобзаря знаходить відгук, пробуджує почуття людської гідності й національної гордості. "Правдиве ваше слово гучніше дзвонів, дужче од ста гармат! Я знаю це по собі. Я ніби став стосилим. Читаю, гніваюся і наливаюсь міццю, скидаю пута з серця, підношусь духом!.." [13, 88], – так висловився у розмові з Т. Шевченком Антін Яременко, козак з Чигирини. Разом з тим художньо переконливі картини зустрічей Т. Шевченка з простим народом акцентують громадянську позицію поета: "Я з кріпаків, з народу, і місце моє між бідних, простих людей" [13, 116].

Найбільш складним завданням для авторів художніх біографій є головна справа життя конкретно-історичної особистості. В. Шевчук розглядає чимало поетичних творів Т. Шевченка, наводить уривки з них, проникає у творчу лабораторію митця, мотивуючи появу того чи іншого художнього явища. За допомогою образів пам'яті та уяви, внутрішнього мовлення у свідомості головного персонажа моделюються зримі словесні картини (нерідко з чітко окресленою ідейною домінантою), які трансформуються в ритмічно організований поетичний текст. Задля досягнення достовірності зображення процесу народження поезій В. Шевчук фіксує увагу на міміці, жестах, виразі обличчя біографічного персонажа, його відчуттях.

Підсумовуючи, слід наголосити, що диалогія В. Шевчука в сучасній художній Шевченціані посідає осібне місце. Автор не збивається на манівці в художній подачі біографічного персонажа, переповідаючи вже відомі факти з життя Т. Шевченка, а вдається до новаторських підходів у розкритті особистості геніального поета, зокрема в організації біографічного матеріалу за асоціативно-психологічним типом. В. Шевчук пішов далі свої попередників у плані концептуальності образу Т. Шевченка: основний акцент переноситься на дослідження глибин формування світоглядної позиції Т. Шевченка, витоків його поетичного мислення, що у своїй сукупності набувають психологічної огранки й духовної мотивації. "Роман Василя Шевчука – своєрідне літературне просвітлення Кобзарєвої долі на тлі нової доби" [15, 5], – резюмувала Н. Шумило після виходу книги "Терновий світ". Справедливим є цей висновок і для цілого біографічного дослідження В. Шевчука. Певний інтерес у рамках порушеної нами проблеми можуть становити авторські засоби психологічного зображення художньо-біографічного образу.

1. *Валєвський О. Л.* Біографія в контексті філософського аналізу // Філософська і соціологічна думка. – 1989. – № 81; 2. *Галич А.* Украинская художественная Шевченкиана // Радуга. – 1989. – № 3; 3. *Галич О.* Историчні постаті в художній літературі // Радянське літературознавство. – 1983. – № 3; 4. *Галич О.* Українська

документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи: Монографія. – Луганськ, 2001; 5. *Голець Я.* "Будьмо лицарями істини, а не свого добробуту" // Літературна Україна. – 1987. – 5 бер.; 6. *Голець Я.* На перехрестях історії // Київська правда. – 1981. – 12 груд.; 7. *Голець Я.* Шляхами Кобзаревго життя // Україна. – 1987. – № 9; 8. *Наєнко М.* До висот генія // Літературна Україна. – 1987. – 5 бер.; 9. *Наливайко Д.* Шевченко, романтизм, націоналізм // Слово і час. – 2006. – № 3; 10. *Раденька М.* Вічне небо генія // Вітчизна. – 1986. – № 12; 11. *Шевчук В.* Вітрила: Повість. – К., 1964; 12. *Шевчук В.* "Ключ до душі народу" // Радянська Україна. – 1988. – 17 грудня; 13. *Шевчук В.* Син волі: Роман. – К., 1984; 14. *Шевчук В.* Терновий світ: Роман. – К., 1986; 15. *Шумило Н.* Стежками тернової долі // Друг читача. – 1986. – 6 бер.